

Freud'un "Rüya İşi" Kapsamındaki Metaforik İdrak Sürecinin Quintilian, Davidson, Chomsky ve Jakobson ile Bağlantılı Olarak Mukayesesi

Mehmet Akif DUMAN¹

Öz

Araştırma Makalesi

Metaforik yapının metne bir rüya havası katması idrak sürecindeki belli aşamaların tetkiki ile sarahat kazanır: (1) sıkıştırma/ yoğunlaştırma işi (Verdichtungsarbeit) bunlardan ilkidir. Sembollerin kullanımı ise (2) yer değiştirme işi'ne (Verschiebungsarbeit) karşılık gelir. Sistem ise (3) tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesi/ dikkate alınması (Rücksicht auf Darstellbarkeit) ile alakalıdır. Son kısım ise yani "bağlam"; bilhassa metni, metne ait olmayanlarla izah gibidir. Özellikle "yorum" (4) ikincil işlemler (secundäre Bearbeitung) kapsamına girer. Freud'un "rüya sistem"i bu bakımdan metaforik izaha gayet uygundur. Şüphesiz Quintilian, Davidson, Chomsky ve Jakobson yardımı ile sürecin analizi çok daha sağlam olacaktır. Bu idrak sürecini edebi tavra dönüştürebilmiş Sabahattin Ali'den misaller ile de nazari bilgiler pekiştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Freud, Rüya İşi, Quintilian, Davidson, Chomsky, Jakobson, Metafor, Sabahattin Ali

The comparison of the metaphorical process of comprehension in the context of Freud's "Dreamwork", compared with Quintilian, Davidson, Chomsky and Jakobson

Abstract

Research Paper

The metaphorical structure gives the text the atmosphere of a dream. This becomes clearer with the analysis of certain stages of the process of understanding: (1) The work of "condensation" is the first of these. The use of the symbols (2) equals the "displacement" work. The system has to do with (3) the "consideration of representation". The last part, so the context is like explaining the text with things that do not belong to the text. Especially the "interpretation" goes into the scope of (4) "secondary revision". In this regard, Freud's "dream system" is very appropriate for the metaphorical explanation. Undoubtedly, the analysis of the process with the help of Quintilian, Davidson, Chomsky and Jakobson will be much more stable. With examples of Sabahattin Ali, who could transform this process into a literary attitude, we will reinforce the theoretical information.

Key Words: Freud, Dream Work, Quintilian, Davidson, Chomsky, Jakobson, Metaphor, Sabahattin Ali

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 25.01.2019

Kabul tarihi / Accepted 11.03.2019

¹Dr. phil. Öğretim Görevlisi. Turcology at the Department of Slavic, Turkic and Circum-Baltic Studies of Johannes Gutenberg University Mainz- Germany. mehmetakifduman@outlook.de
Orcid No: 0000-0002-5633-8268

Giriş

Metaforun geçici ikâme (Substitution) teorisinin izahını iki ana mecra üzerinden yürütmek mümkündür. Bunlardan ilki Freud ve onun "rüyâ" idrakidir², diğeri ise Quintilian, Davidson, Chomsky ve Jakobson'un bakışlarının mukayesesidir. Bu iki kısım birbiri ile hemhâl edildikten sonra nazari bilginin mücerret kavramlar arasında eriyip gitmesi kuvvetle muhtemel olduğu için kapsama Sabahattin Ali (1947) gibi bir üslup ustasının hikâyelerinden parçalar almak mantıklı olacaktır. Geçici ikâme teorisinin son parçası ise bu çalışmada kapsam dışında tutulan "Lacan'ın metafor idraki" olacaktır (bkz. Duman 2018b).³

Hem rüyâ idrakini, hem de Quintilian, Davidson, Chomsky ve Jakobson'un bakışlarını iyi anlamak için "benzetme"nin *müşebbeh*, *müşebbehün bih* ve *vech-i şebek* eksenli temel işleyişine vakıf olmak gerekir:

(1) Elli beş yaşındaki makine, kendisiyle aynı yaşta olan tekneyi, sıtmaya tutulmuş gibi zangır zangır titretiyordu (*Portakal*, s.7).

Tekne (müşebbeh) titremek bakımından (vech-i şebek) sıtmalı birine (müşebbehün bih) benzetilmektedir. Buradaki teşhisin anlama kattığı canlılık "sıtmalı gibi titremek" klişesi altında ezilse de "sıtma" (bir hastalık) ve tekne (bir vasıta) nasıl olur da bir araya gelir, tekne nasıl sıtmalı olur, olur ise tedavi edilebilir mi, kimden kapmış bu hastalığı, dişi anofeller ile işi ne gibi sorular aklımıza *gelmez*. Teknenin sıtmalı olduğunu öylece kabul ederiz. Peki "sıtmalı bir kişiye" teşbih teknenin şahsında nasıl bir *simgesel*, *seleksiyon* esaslı, *lokasyonel* ve elbette *semiotik* bir tesir yapar?

1. Freud ve Quintilian

Samuel Jaffe'nin dikkat çektiği üzere Freud "Verdichtung" (sıkıştırma) ve "Verschiebung" (yer değiştirme) terimlerini Wilhelm Wundt'un ikinci basımı 1880'de yayınlanan *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri) isimli kitabından almıştır. Wundt için "idrak/algı/kavrama" (Apperception) nedir izah eder Jaffe. Bunun karşılığı Jaffe için Freud'taki "rüya işi"dir (Traumarbeit). Wundt üzerinden Jaffe, Freud hakkında başka mühim bir

² Teorinin Freud ile alakalı izahın için *yakın tarihte yayınlanacak olan* şu makalemize bakılabilir: "Freud'un Rüya Tasavvuru Kapsamında Peyami Safa'nın Matmazel Noraliya'nın Koltuğu Romanından Misaller ile Metaforun Geçici İkâme Teorisi"

³ Freud'un tesirini Quintilian bağlantısı ve Chomsky ile sınırlamak mümkün değildir. Roman Jakobson ve Jacques Lacan da bağlantı kuran isimlerdir. Jakobson ve Lacan, Ferdinand de Saussure'nün Cenevre Yapısalcıları (Genfer Strukturalisten) geleneğine bağlanabilir. Daha net söylemek gerekirse Lacan, Freud psikanalizin "dil yansımaları" versiyonunun, Jakobson da Prag yapısalcılığının ana temsilcisi sayılır. Freud'un "rüya yorumu" kapsamındaki metaforu idrak için bu tür karşılıklar işlevsel olacaktır.

Konunun detaylandırıldığı "Lacan'ın Metafor Anlayışı" kitabımızdaki ana kısımlar şunlar:

*Grup μ 'nin Sinekdeki (Synekdoche) Esaslı Metafor İdraki Çerçevesinde Lacan'ın Metafor Anlayışına Genel Bir Bakış

*Efendi (S1), Bilgi (S2), Objeye ve Özne (\$) Kavramları Çerçevesinde Lacan'ın Dört Diskursunun Tahlili

tespitte daha bulunur. İçeriğinin büyük bir bölümü retorizedir yahut *re-retorize* edilmiştir ona göre. Freud gücünü retorik geleneğinde önceden kurgulanan anlam ilişkilerine borçludur (Jaffe 1980/1990, 363). Yani anlamı güzelleştirmek esasına dayalı olarak kurgulanan müşebbeh ve müşebbehün bihin tesirli olmasını sağlayan şey bizim rabıtaya attettiklerimiz kadar halihazırda *signifikant* (gösteren) ve *signifikatta* (gösterilen) mevcut olanlardır. O halde titremekte olan tekne sıtımali insan halini zatında değil de nefsinde mi barındırır?⁴

Jaffe nazarında Freud tarafından izah edilen rüya işinin dört farklı momenti de bu geleneğe dayanır. Bu dört momentin bir başka çalışma grubu, retorik ve gramatik geleneğinde çarpıcı bir benzerlik ile karşılık bulur. Bu dört kısmı Freud'un "dört değişim kategorisi"dir Jaffe için. Bu da Quintilian'ın "*quadripartita ratio*" sudur.⁵ *Quintilian bu dört aşamalı sistem ifadesini ilkin bir sınıflandırma için kullanır. Barbarlığın (barbarism: dilin acemice bir fütursuzlukla tahrifi) sınıflandırılmasında, yani tekil kelimelerin doğru fonetik kompozisyonlarına karşı yapılan ihlalleri ve "soloecismi"de⁶ yani birbiri ile bağlantılı kelimelerin deyimsel doğruluğuna karşı yapılan ihlalleri kasteder. Quintilian bilhassa üslup asaleti ve mecazi sanatlar bakımından böylesi üslupsal zaafılara (hatta dilsel edepsizliklere) yakinen atıfla bunları kullanır. Zaten sistematik olarak quadripartita ratio'nun kullanımını kısmen gerçekleştirme olanağı bulmuştur (Jaffe 1980/1990, 368).*

Açık/sarih bir rüya içeriğinde (Trauminhalt) "rüya işi" (Traumarbeit), "rüya düşüncesi"ne (Traumgedanken) dönüşür. İfadenin (elocutio) şekillenmesinde retorik bir karşılık bulur. Bu keşifle bulunan ve eğilim ile tertip olunan bir düşüncenin dilsel ifadesidir (Lausberg 1960/1991, § 453).

(2) Daha yapıldığı günlerde bir zelzele ile yıkılan mabedin kalın sütunları, insafsız bir tanrının hışmından korkup secdeye kapanmış gibi, hep aynı istikamete uzanmış ve parçalanmışlardı (Çirkince, s.95).

Sütunların (müşebbeh) secdeye kapanmış insana (müşebbehün bih) benzetilmesi ile "zelzele ile yıkılan mabedin", "insafsız bir tanrının hışmından korkup secdeye kapanması" arasında ciddi farklar vardır. Şu hâlde her bir "ilave" pragmatik katmana geçilmesi *çabası* ile çerçeve oluşturucu niteliktedir. Kurgulanan tasavvurun esasının "değiştirme" olduğu düşünülürse yine kabullenme sorunu ile karşı karşıya geliriz. En azından yerde öylece yatan bir sütun fiziksel olarak secde eden insana benzese bile sair kelimelerin kurguladığı olumsuz sıfatlardan da tesirin kalıcılığı ve klişe oluşturmak adına etkilenir.

⁴ Nefsinde ve şahsında ayırımı kısaca izah etmekte fayda vardır: Bir ögenin tüm şekillerinde ve suretlerinde mevcut olan özellik "nefsinde" olandır. Yani özünde olan. Mesela "insan" öz itibarı ile ölümlüdür. Bu onun "nefsinde" vardır; bu tüm insanlar için geçerlidir. Fakat mevzubahis Hızır (a.s) ise o vakit nefsinde olan özellik zatında olmaz.

⁵ Quintilian 1, 5, 38. Bkz. Jaffe 1980/1990, 367.

⁶ İlginciliğine ve bilinmesi gerekliliğine istinaden kısaca açıklayalım. Yunanca: σολοικισμός soloikismós. Sözdizimsel bakımdan yapılan kaba ve dikkat çekici hatalardır. Muhtemelen Yunan şehirlerinden Kilikien'deki Soloi'den gelir. Bunlar komşu barbar kavimlerin tesiri ile anlaşılması oldukça zor ve kaba bir dil konuşmaktadırlar.

Kavramları sıralamadan evvel çerçeveyi biraz daha izah etmek gerekir. Quintilian'ın gramatik hatalar veya ifadede asaletinin yani "*quadripartita ratio*" kullanımlarının doğrudan Freud tarafından alınması, katıksız bir şekilde edinilmesi elbette ihtimal dışıdır (Jaffe 1980/1990, 374). Akabinde "*Quintilian*'ın Freudik bir varyantı" üzerine konuşur Jaffe. Bu "*quadripartita ratio*" bizzat yanlış konuşmanın, yanlış okumanın, yanlış yazmanın ve üslupsal asaletin statüsü üstünden bir sınıflandırmaya karşılık gelebilir. Ki bu üslupsal maraza oldukça yakın durur (Jaffe 1980/1990, 381).

Bu tek/tekil ile şu kastedilmektedir: "adiectio" (ekleme/ ilave), "detractio" (kaldırma/indirgeme: normalde ihtiyaç duyulan cümle parçasından tasarruf etme/ vazgeçme") (Quintilian 9, 3, 58), "immutatio" (yerine koyma/ değiştirme) ve "transmutatio" (değiştirme) (Quintilian I, 5, 38-41).

Jaffe "adiectio" için uzatma/genişletme (Erweiterung) ve "immutatio" için de "karışıklık/yanlışlıkla değiştirme" (Verwechslung) ifadesini kullanır. Freud'un rüya işinin bu farklı momentlerine paralel olarak "sıkıştırma" (Verdichtung) sarıh rüyadaki rüya düşüncesinin ifadesel dönüşümü, apaçık bir bariz ihmal/atlama (omission) sayesinde karakterize edilir. İhmalden kasıt "detractio"dur yani "tasfiye" yahut "vazgeçme" (Jaffe1980/1990, 370).

Bilhassa "immutatio"ya odaklanmak iktiza eder. Sıtmalı insan ile tekne ve sütun ile secde eden insanın yer değiştirmesinin kurguladığı "gerçek olmayan dünya"da yer değiştirme öncesi, yer değişme anı ve yer değiştirme sonrası ayrı ayrı nazar-ı dikkate alınmalıdır. Bunlardan ilki diğerlerinden çok daha pragmatiktir. Zira müşebbehin belli olup müşebbehün bihin belli olmaması bize ilgili benzetme yönü için çok daha geniş bir saha verecektir. Müellif burada "sıtmalı insan"ı tercih eder. Sıtmalı insanın birçok özelliği vardır; daha doğrusu bu hastalığa yakalanan insan sadece titremez. Yüksek ateş, terleme, hızlı nabız, baş ağrısı, eklem ağrıları gibi başka alametlere de sahiptir sıtma. Ama sıtma bunlardan sadece birisi ile nakledilir. Yani özelliklerde ciddi bir ayıkla(n)ma vardır. Bu da yer değiştirmenin birincisi lehine, ikincinin aleyhine olmak üzere tasarlandığı anlamına gelir. Yani "sıtma"yı ayıklama, kesme, biçme sebebimiz "tekne"nin o anki halini tasavvuru kolaylaştırmaktır. Ancak "insafsız bir tanrının hışmından korkup secdeye kapanmış [insan]" nitelemesinde olduğu gibi müşebbehün bih müşebbehe galebe de çalabilir.

(3) Sevgili bir ölünün başında bekleyen iki acılı insan gibi, konuşmaktan çekinerek, bir saat kadar karşı karşıya oturduk (Çirkince, s.104).

Müellif, Giritli kahveciyi ve kendini (müşebbeh) "sevgili bir ölünün başında bekleyen iki acılı insan"a (müşebbehün bih) teşbih etmektedir. Benzetme yönü de konuşmaktan çekinmek, anlık çekingenlik, ortak bir kaygıyı yahut mutsuzluğu paylaşmak olarak kullanılır. İmmutatio ve adiectio süreçlerine odaklanılırsa ifadenin her iki tarafı da tasavvur olunmaya ve zihinde kurgulanmaya son derece müsait olduğu görülecektir. Yani benzetme zikredilince katiyen bir boşluk ve idrak

tıkanıklığı hasıl olmaz. Fakat şuna da odaklanmak icap etmektedir: O anki ruh halini izah etmek için dışarıdan metne dahil edilen bu ruh hali bir boşluğu mu doldurmaktadır, yoksa kendi hususi alanını mı yaratır? Şüphesiz “adjuktion” yani birleşim esaslı olarak düşünmeyi de alana dahil edersek bu iki işlem birlikte yürür. Yani muhteşem bir tezat ile kurgulanan *müşebbehün bih* hem o anki ruh halinin tasvirini tadil edilmesi gerekli imiş gibi bir hale sokar, hem de kendi ifade alanını (en az bir özellik transferi ile) sağlar. Freud’daki ikincil işlemlerin birbirine zıtlık arz eden ve metin (rüya) dışında bir arada bulunmaları pek de makul olmayan öğeleri son derece uyumlu ve mantıklı bir surete sokmayı da ihtiva ettiği hatırlanmalıdır. Esası “gibi imiş” olan ögenin “gibi oldu” suretine bürünmesi “gibi olması mümkün” ve “gibi olması lazım” arasındaki seçimi de ihtiva ettiği için “adiectio” şüphesiz bir gerekliliktir. Bu da aslında pragmatik katmana geçemeyen, yani seleksiyon esaslı ve orijinal müşebbehün bihler üretemeyen Sabahattin Ali’nin⁷ var olanı, eldekini orijinalleştirmesi (ki bu muhtemelen ilkinden daha çok çaba gerektirir) yani vech-i şebehleri kurmakta ve müşebbehün bihi nitelemekteki dehasını daha anlaşılır kılar. Bunun daha bariz olduğu misaller ile klişe kullanımlar bir arada zikredilirse fark daha iyi görülebilir:

(4) Başımı tekrar dans edenlere çevirince, düz siyah saçları yüzüne dökülmüş, gözleri sarhoşluktan yarı kapalı, zayıf bir kadınla kırk yaşlarında ciğer gibi kırmızı suratlı bir gemicinin tokalaştıklarını gördüm (Çilli,66).

(5) Anadolu’yu gezdik, dolaştık, her yerde paşa çocuğu gibi yaşadık (Hakkımızı Yedirmeyiz, s.78).

(6) Eskiden kayısı, erik ağaçlarının sıra sıra dizildiği, ortasında bir duvar gibi dümdüz şimşir fidanlarının uzandığı, beyaz güllerin asma gibi evin duvarını sardığı, yolları çakıl döşeli bahçede şimdi bir köşeye yaslanmış ve eski kapılardan yapılmış bir tavuk kümesinden başka hiçbir şey yoktu (Çirkince, s.103).

(7) Beynimi beyaz bir kâğıt gibi bomboş hale getirebiliyor, ruhsuz bir et yığını gibi, hayret verici bir duygusuzluk, bir çeşit aptallık hali içinde, zamanın geçtiğini anlamadan bekliyordum (Kurdla Kuzu, s.114).

(8) Evet, yüzümü yağlı, yapışkan bir şey gibi kaplayan bir gülümseme ile onun gözlerinin içine baktım (Kurdla Kuzu, s.119-20).

İlk misaldeki gemicinin suratı (müşebbeh) ciğer gibi (müşebbehün bih) kırmızıdır. Ciğerin ait olduğu sakatat sahasından, kasaptan yahut baytarlık terminolojisinden alınıp “renk” bakımından gemicinin suratına teşbihi normal değildir. Bir defa ciğercinin suratı asla o derece kırmızı olamaz. Bir insanın suratı bir ciğerinki kadar kırmızı ise o kişide bir hastalık var demektir. Peki bu mübalağayı “çok kırmızı surat” biçiminde algılamayı sağlayan şey “immitatio” âni midir,

⁷ Bu hususta malumat için yakın zamanda yayınlanacak olan şu makalemize bakılabilir: “Mukayese Teorisi Kapsamında Hegel’in Metafor Anlayışının Sabahattin Ali’nin ‘Ses’ İsimli Hikâyesinden Misaller İle İzahı”

“adiectio” mu? Cevap gayet basittir: yer değiştirme anındaki “birikimle” anlam veririz benzetmeye. Süreç anlam verme yani idrak aşamasında tıkanırsa metin ilerlemez. *Tekne - sıtmalı insan* (1) ve *sütun- secde eden insan* (2) münasebetlerinde de aynı şekilde süreç tıkanmaz. Bu süreklilik halinin metaforik kıymet bakımından değeri düşürdüğü, metnin derinliğini azalttığı ve ideal olan bilmecevari yapıdan uzaklaştığı aşıkârdır. “Adjunktion” yani *birleşim* aşamasında zaten ciğerin surat ile arasındaki potansiyel muhalefet yok olur ve metnin lehine döner bu zıtlık. Paşa çocuğu (müşebbehün bih) (5) için de aynı şey geçerlidir. Bir insanın gerçekten paşa çocuğu gibi ağırlanması imkansızdır, bu metnin ikincil işlemleri düzeyinde kendi tertibini bulan zıtlıklardandır. Fakat yerine koyma aşamasında “o kadar iyi yaşadık ki”nin edebî ve etkileyici karşılığı olarak seçilen namzet “paşa”dır. Diğer misalde (6) şimşir fidanları (müşebbeh) duvar (müşebbehün bih) ve beyaz güller (müşebbeh) de asma (müşebbehün bih) ile mukayese edilmektedir. Düzlük ve sıra halinde tertipli biçimde uzanmanın namzeti “duvar” ve duvarı sarmalayan bitkinin namzedi de “asma” olarak tasvir alanına transfer edilirler. Her iki yerine koymada da bir orijinallik olmadığı için müstakilen bir etkileycilikleri yoktur. Fakat bir bütün içinde, manzara tasvirinin birer parçası olarak daha işlevseldirler. Tüm tasvir “tavuk kümesinden başka bir şey olmaması” zıtlığına bağlanır. Bu da yine ikincil işlemdeki karşıt öğelerin bir bütün tesisi kaidelerini destekler. Yer değiştirmenin “beyin- boş kâğıt” ve “anlatıcı- et yığını” arasında (7) ilgi kurulması ise yine kavramsal alan ortaklığından ve bilhassa kombinasyon tavrından dolayı zor değildir. Bu da aslında orijinal olmayan yapıyı destekler niteliktedir; zira “hayret verici bir duygusuzluk, bir çeşit aptallık hali içinde, zamanın geçtiğini anlamadan” vech-i şebehleri ruhsuz et yığını müşebbehün bihine aittir. Tüm bu parça- bütün ilişkisi *immutatio* ve *adiectio* arasındaki sürecin pragmatik katmana sirayet edip etmemesi ile ilgilidir. Son misalde (8) tarafeynin kurguladığı yer değiştirme ve birleşimin diğerlerinden ne kadar farklı kurgulandığı aşıkardır. Bu misalde gülümseme (müşebbeh) yağlı, yapışkan bir şeye (müşebbehün bih) teşbih edilmektedir. İlgisi ise “kaplamak”tır. Bu benzetmede gülümseme transferin görsellik bakımından sarıh olan kısmı olsa da bunun yağlı ve yapışkan bir şey ile bir bütün olması ve bunun ikincil işlemler sürecini işletmesi derhal olmaz. Anlık bir düşünme, bir eksiklik ile devam etme yahut en azından bütün içinde eriyen bir belirsizlik yer değiştirme için lehte ve birleşim için ise müstesna bir yapıdadır.

2) Chomsky

Jaffe'nin izahına göre malum “atlama” maddenin mutlak eksikliği anlamına gelmez. Bilakis bu büyük oranda konsantre olmuş maddenin oldukça küçük bir alanda yoğunlaşması ile sonuçlanabilir. Bu hem ifade asaletindeki barbarismus ve soloecismi'ye (Solözismus) sevk edilmiş olan detractio (eksiltme, çıkarma) için geçerlidir; hem de Freud'un “sıkıştırma/yoğunlaştırma” ifadesi için. Akabinde “yer değiştirme”den de bahseder. Ona göre bu elementlerin/öğelerin yer değiştirmesi (transmutatio) ile aynı şeydir. Rüya düşüncesindeki dış çevreye ait unsurlar rüya içeriğinin merkezine hareket eder; tersi olarak rüya düşüncesinin merkezindeki

öğeler rüya içeriğinin çevresine atfedilir. Basit bir şekilde söylemek gerekirse şunu ifade eder Jaffe. Sarıh rüya, tabiri caizse, rüya düşüncesinden başka merkezlidir, merkezlenmiştir (Jaffe 1980/1990, 371).

Tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesi “masif/saf bir geçici ikâme (substitution/ immutatio) tasavvuruna yakın bir yaklaşım” olarak görünür. Bunun yanında “yer değiştirme” söz konusu fikrin dilsel ifadesi olarak da idrak edilir (Jaffe 1980/1990, 372). İkincil ifadeler ise Freud nazarında saf adiectio’nun (ekleme, ilave) bir karakteri olarak nitelenir (Jaffe 1980/1990, 373).

Buraya kadarki izah sadece Freud’un belirttiği “rüya işinin momentleri” ile Quintilian’ın “quadripartita ratio” suna uyduğu/denk düştüğü anlamına gelmez; akabinde Noam Chomsky tarafından ayrıştırılan “elemental transformasyon” a da karşılık gelebilir.

Chomsky’nin cümleyi oluşturan bireysel ifadeleri şunlar: “adjuction” (birleşim), “tilgung” (yani eliminasyon), “substitution” (geçici ikâme) ve “permutation” (permutasyon/ yer değiştirme) (Chomsky 1969, 183). Aslında çok da yabancı olunmayan ifadeler bunlar. Jaffe, bu üçünün birbirine denk düşen terimleri için bir tablo hazırlar (Jaffe 1980/1990, 370; Rolf 2005, 100):

<i>Freud</i>	<i>Quintilian</i>	<i>Chomsky</i>
Sıkılaştırma (Verdichtung)	İndirgeme (Detractio/ Auslassung)	Eliminasyon (Tilgung)
Yer Değiştirme (Verschiebung)	Değiştirme (Transmutatio)	Yer değiştirme (Permutasyon/Permutation)
Tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesi (Rücksicht auf Darstellbarkeit)	Yerine koyma (Immutatio)	Geçici ikâme (Substitution)
İkincil işlemler (Sekundäre Bearbeitung)	Ekleme, ilave (Adiectio)	Birleşim (Adjunktion)

(9) Senin gibi köpeğin sigarasını da ben yakacaktım öyle mi? (Kurdla Kuzu, s.120)

Bu misal üstünde değişiklikler ve tahribat ile bu ayrımı yahut tasnifler arasındaki farkı izah mümkündür. Freud’ta dile getirilen yani mevzubahis olan şey “rüya düşüncesi”dir. Bu da “köpek”in daha en baştan bildiğimiz *köpek* olmadığı anlamına gelir. Yani bunu kabullenmek ile okumaya başlarız. Buradaki “köpek”; chordata şubesinden, mammalia sınıfından, carnivora takımından, caniformia alttakımından, canidae familyasından, canini oymağından, canis cinsinden, canis lupus türünden ve canis lupus familiaris alttüründen olan görünüş ve büyüklükleri

itibarıyla 400'den fazla ırkı olan hayvan değildir. Bu mukayese şüphesiz C sınıfı bir metafordur (Duman 2018a: LT 1.3, s. 623-4); bunun yer değiştirme ve geçici ikâme aşamaları sarih olmakla beraber ikincil işlemlerde bir açık bulabiliriz. Bu hakaret ile "hangi tür köpek" kastedilir? Rüyada farklı ve hatta zıt parçaların bir tertip oluşturma eğiliminde olması gibi insan ve hayvan da kategori ayıkla(n)ması ile bir düzene girer. Aslında "köpek" ile kastedilen şüphesiz karakter zayıflığı, aşağılık bir mizaca sahip olmak, onursuzluk, birine kulluk etmek vesaire kötü özelliklerdir. Quintilian için ise daha ziyade düşüncenin konuşma biçimine bürünmesi yani "düşüncenin karmaşıklığı" esastır. Yani köpek daha fazla eski alanından ziyade yeni alana aittir, orada sabitlenmiştir de bizim ifadeyi kelime alanına dahil edişimiz daha sonra olur. Chomsky'de ise, en azından teorinin erken aşamalarında, esas olan cümlelerin anlamıdır. Bu şüphesiz bize daha sağlam bir zemin verir. Yukarıdaki "köpek" hitabı Rıfat'a onun sorgusu için Ankara'dan gelen memur tarafından istenilen itirafları yapmadığı için sakın seyreden bir sorgu anının neticesinde yöneltilir. Yani ciddi bir öfke, nefret ve hatta kin neticesinde vatan haini olarak atfedilen bir kişiye yöneltilir bu hakaret. O halde sadece cümleyi değil, metni okumak; hikâyenin tümü içindeki Rıfat- Sevim rabitası etrafında bu cümleyi anlamlandırmak gerekir. Yani "varsayılan" tekrar belirtilen transformasyon ile yüzeysel yapıda dönüştürülebilecek cümledir. Anlam cümlelerin derin yapısında temsil edilmelidir. Oradan, en azından paragrafa geçilmeli ve idrak tam olana kadar alan genişletilmelidir. Bu durumda "tekne"nin "sıtmalı insan"a benzetilmesinden metnin genelinde "olumsuz" bir havanın hâkim olacağını çıkarabiliriz. Daha doğrusu her bir vech-i şebih düzeni içine konuşlandırılan parçalar genel bir bütün içindeki uyumları ile "birleşim"i desteklerler.

Bağlam biraz daha kuvvetlendirilip parça *tahrip* edilebilir:

* *Senin gibi köpeğin sigarasını da ben yakacaktım öyle mi?* Burada iki kap yemek bulduğuna; kimsenin senin yırtık ayakkabınla, yamalı urbanla alay etmediğine şükret. Dua et, babamın hatırı var. Yoksa Allah yarattı demem, eşikten aşağı bir yuvarlarım seni, yokuşun bitiminde tortop olup kalırsın. Sefil ayyaş! Defol git şimdi.

* *Senin gibi köpeğin sigarasını da ben yakacaktım öyle mi?* Az ye de bir besleme tut ulan! Biz senin bildiğin o yardımcı, dalkavuk, dümlebelek soytarılarından değiliz. Hatırını kıramadığımız birileri rica etti, geldik arkanı toplamaya. Haddini hududunu bil beyzade. Dinime imanına alırım paçanı aşağı!

İlk alternatifte kendisine hakaret edilen kişi ayyaşdır, evsiz olmalıdır; en azından kimsesiz. Dolayısı ile bu köpek daha ziyade "sokak köpeği"dir. Diğer misaldeki kişinin muhatabı evsiz, bitap vaziyette ve kimsesiz bir köpek değildir. Bilakis "beyzade" hitabından da anlaşılacağı üzere nispeten kalburüstü olmalıdır, cins bir köpektir. Bu hakaretin sarf edilme sebebi ise onur kırıcı bir davranış yahut taleptir. Daha bir cümleden "köpek" hitabının hangi düzeyde hakaret, nefret, aşağılama, savunma, dışlama yahut utanç ifade ettiğini bile anlayamazken "yerine

koyma” ve “geçici ikâmeyi” anlam adına son durak addetmek yanlış olur. Başka misaller:

(10) İki de bir de rüzgârın savurup çamlara çarptığı yağmurun gürültüsü kadar hafif bir sesle, Rifat konuşmağa başladı (Kurdla Kuzu, s.111)

(11) Kalbimizin 40 derece ateşe kaç gün dayanabileceğini, böbreğimizin günün birinde taş yapıp yapmayacağını nasıl bilemezsek, söylenmemesi gereken bir hakikati veya bize zorla söylettirilmek istenen bir yalanı söylememek için ne kadar tazyike tahammül edebileceğimizi de ölçemeyiz (Kurdla Kuzu, s.114).

(12) Amma bir mahkûmun cellâdına, bir koyunun kasabına gülümsemesi gibi bir şey (Kurdla Kuzu, s.116)

(13) Ben de elimi uzattım ve avucumun içinde ılık bir et yığınının yapışkanlığını hissettim (Kurdla Kuzu, s.117).

Müşebbeh ve müşebbehün bihler gayet sarıhtir. Rifat’ın sesi (müşebbeh) yağmur gürültüsüne (müşebbehün bih) benzetilir (10). Sesi zarafet, musiki ve tesir bakımından yağmura benzetmek şüphesiz orijinal bir bakış açısı değildir. Her zamanki gibi Sabahattin Ali tesiri benzetme yönündeki farklılık ile yapar. Buradaki ses “iki de bir de rüzgârın savurup çamlara çarptığı yağmur”a aittir. Yağmurun sesi ile insan sesi arasında kurulan rabitanın *trivial* (değersiz, bayağı) sahaya düşme riski böylece bertaraf edilir. Ancak yine dikkat edilmesi gereken husus *yer değiştirme* ile *geçici ikâme* arasındaki fark olmalıdır. Eğer yer değiştirme kalıcı olursa Rifat’ın tüm metin boyunca bu zarafeti taşıması, bunun gereklerini yapması gerekir. Oysa benzetme anlık tesiri gereği “geçici ikameye” daha uygundur; böylece ekleme ve birleşim değil de zıtlıklar içinde metnin tamamını kapsayan bir bütünselliğe cümleler üzerinden ulaşma imkânımız da olur. Diğer cümlede (11) müşebbeh ve müşebbehün bih birer obje değildir, yahut en azından imajinel karşılıklarını kolaylıkla temin edemeyiz. Zira “kalbin 40 derece ateşe kaç gün dayanabileceği, böbreğin günün birinde taş yapıp yapmayacağı” (müşebbehün bih) ile “söylenmemesi gereken bir hakikati veya zorla söylettirilmek istenen bir yalanı söylememek için tahammül edilebilecek tazyik” (müşebbeh) ölçülebilirlik, önceden bilmek (vech-i şebeh) bakımından mukayese edilmektedir. Bu durumda *geçici ikâme* şüphesiz yer değiştirmeye galebe çalar. Rifat şüphesiz mahkumdur (müşebbeh) diğer şahısları (polis) da cellada benzetir (12). Yani müşebbehlerden biri isti’âre-yi musarrahadır. Akabinde mahkûm (müşebbeh) koyuna (müşebbehün bih), cellât da (müşebbeh) kasaba (müşebbehün bih) benzetilir. Bu benzetme de nitelik itibarı ile orijinal olmaktan çok uzaktır; fakat benzetme yönü verilme idi tahmin edebileceğimiz ile burada zikredilen arasında ciddi anlamda bir farklılık olacaktır. *Gülümseme* az ve öz olsa da yine Sabahattin Ali için tespit ettiğimiz “benzetme yönü kurgulamak konusundaki ustalık” isnadını destekler niteliktedir. Son misalde ise daha farklı bir kullanım söz konusudur. Eli (müşebbeh) et parçası (müşebbehün bih) ile mukayeseye girmiş gibi görmek bu iki tarafın aşırı yakınlığı sebebi ile imkansızdır.

Tahfif tesiri benzetmenin devamlılığını temin edici değildir. Yani el yahut vücudun herhangi bir parçası "et" hükmünde olduğu için (ki vücut evvelinde et ve kemiktir) benzetme mevzubahis olmaz. Burada mecâz-ı mürselin *kevniyet ilgisi* (Duman 2018a: LS 6.8.8, s.476-7) vardır. El veya vücudun herhangi bir uzvu evvelde, hakikatten de "et parçası" hükmünde olduğu için yerine koyma ve geçici ikâme süreçlerinde sorun yaşanır. Zira el her daim bir çeşit et parçası hükmündedir; belli bir süre yahut kullanım için değil.

3. Davidson

Geçici ikâmeyi izah ederken el ve et parçası gibi kavramları ayırmakta zorluk yaşıyorsa; yahut daha genel anlamda metonimi ile metaforik kullanım karıştırılıyorsa "kombinasyon- seleksiyon" ayırımından istifade faydalı olacaktır.⁸

Davidson'un bakışı ise nispeten orijinal bir yapı ortaya koyar. Metaforun "dilin rüya işi" olarak nitelenmesi yahut adlandırılması ne anlama gelir, sorusunu cevaplamak isabetli bir başlangıç olacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, buradaki izah Davidson'un tezinin tamamını kapsamaz; bilakis "rüya işi" ile anlaşılanın bir kısmına müracaat edilmiştir. Muhtemelen birinci ve üçüncü momenti öne çıkar "rüya işi"nin. Yani sıkılaştırma/ sıkıştırma ve tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesi diğer bakışlara nazaran daha çok söz konusudur. Metafor ilkin "sıkıştırma/ yoğunlaştırma" anında vardır. Yani bir "konsantre oluş"a sahiptir. Sadece rüyalar için değil metafor için de geçerli olacağı üzere, mukayese esnasında ve müstakilen yorumlanma yolları tikanır; yani bunların yorumlanabilirliği olmaz ise unsur kıt, yoksul ve öz (kuru kuruya) olur. İkinci olarak metafor tasavvur olunabilirliğin değerlendirmesini alır. Bu durum şüphesiz görsellik değeri yüksek ve somut gönderme esaslı benzetmelerde öne çıkar (bkz. mesela 4, 6, 9, 12. misaller).

Bir metafor ikinci olarak tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesini de muhtevindir. "Yani tasavvur olunabilirlik, tasavvur olunmaya muktedir olmak mıdır?" sorusunun kısa cevabı evettir. Dikkate değer başka bir husus da somut ve imajinel bir tasavvurun (yani görsel olanın) düşüncenin renksiz ve soyut ifade şekli ile yer/konum/suret değiştirmesidir. Metafor gözlemlenebilir, görselliği vardır yani. Genelde de rüyalar gibi, yüksek görsel içeriğe sahiptirler (Cavell 1986, 496). Bunu bireysel farklılık arzı ile aslından uzaklaşması potansiyel bir risk olmakla beraber ideal olan bilmecevari yapının doğasında vardır. Nihayetinde "açık sanat eseri"⁹ okur merkezli olmak ile hayatta kalırlığını temin eder.

(9) Senin gibi köpeğin sigarasını da ben yakacaktım öyle mi? (Kurdla Kuzu, s.120)

⁸ Bunu Jakobson nazarında izah etmiş idik. Malumat için *yakın zamanda yayınlanacak olan* şu makalemize bakılabilir: Roman Ossipowitsch Jakobson'un "Kombinasyon- Seleksiyon" Sisteminin Refik Halit Karay'ın "Sarı Bal" Hikâyesine Tatbiki.

⁹ Malumat için *yakın zamanda yayınlanacak olan* şu makalemize bakılabilir: Ömer Seyfettin'in "Yüksek Ökçeler" Hikâyesinin Pragmatik Tavrı Eşliğinde Semiotik Kavramlarından "Sembol" ve "Simgе" Ayrımı ve "Göstergebilim" Yanlış Adlandırması Kapsamında Eco'nun Semiotik İdraki

*Senin gibi hırlamaları ağzından akan salyanın tel tel sünen çizgilerine karışan, kulakları her geçen gün daha fazla içeri ve hatta beyninin kıvrımlarına bükülen bir mahlukun sigarasını da ben yakacaktım öyle mi?

İlk cümle ile ikincisi arasındaki fark, ikinci cümlenin isti'âreyi muhtevi yapısının da tesiri ile, yorumlanabilirlik esasına dayanır. Şüphesiz bir cümle sade, ikincisi pragmatik katman hedefli de olabilir. Zaten bu yüzden metnin en azından paragraf düzeyinde değerlendirilmesi mantıklıdır. Ancak şu hâlde ikinci cümledeki yoruma açık kısımlar parçanın kalıcılığını artırır. Zira bir okur için de zamanla anlamsal katlar açılır, değişir, muhtemelen daha manidar bir hal alır metin.¹⁰

Davidson'un metaforik algısı daha ziyade metaforun bir "ifade vasıtası" olmaklığını öne çıkarır. "Düşüncenin ifade vasıtası", dersek tam olur. Bu bağlamda yani "düşünce"yi eksen alırsak Kittay'ın yorumunu da hatırlamak gerekir. Freud'un meşhur tezi rüya yorumunun yani rüyanın anlamlandırılmasının zihinsel yaşamdaki bilinçaltının bilgisine ulaşmak için bir kral yolu (Via Regia) olduğu yönünde idi. Kittay yorumları; eğer rüyalar bilinçaltına ulaşmak için *via regia* hükmünde ise; metafor da idrak için aynı vazifeye sahiptir. Bu bağlamda Kittay dilin birincil vazifesi olarak "anlamlılık/ ifade kabiliyeti"ni gösterir (Kittay 1987, 120). Sanırım, bu ifade sisleri biraz dağıtmaktadır. Yani metaforu "dilini rüya işi" gibi görmek mümkündür.

4. Jakobson (Kombinasyon- Seleksiyon ve Afazi)

Jakobson'un teorisi "iki eksenli teori" olarak nitelenebilir. Birisi "dizimsel" (syntagmatische/ syntagmatic) eksen, diğeri de "pragmatik" eksendir. Jakobson bu gözlemden hareketle her dilsel karakterin iki farklı sistem düzenine ait olduğu kanaatine varır. Bunlardan biri "kombinasyon", diğeri de "seleksiyon"dur. Kavramları kısaca şu şekilde izah etmek mümkündür:

Kombinasyon'da her bir karakter yapılandırıcı, birleştirici yani kurucu karakterlerden oluşur. Yani ifadenin kombinasyonu başka ifadeler ile meydana gelir. Başka bir deyişle her bir dilsel içerik aynı zamanda basit birimler için de bağlam olarak hizmet verir. Bu da şu anlama geliyor: hususi bağlam karmaşık bir dilsel birim içinde bulunabilir. Bu şekilde bu birimin her bir dilsel birim grubu (yani o birimde mevcut olan), yüksek bir birimselliğe mutabakat gösterebilir. Kısacası birimin seviyesi değişebilir. Bu bakımdan kombinasyon ve bağlamsal birleştirme aynı işlemin farklı ortaya çıkış şekilleri gibidir.

Seleksiyon ile de seçim ve kararlar kastedilmektedir. Bir karar olması/almak iki ön koşul gerektirir. En az iki ön şart arasındaki bir tercihtir seçim. Bunlardan biri

¹⁰ Bu katmandaki cereyanı Abasıyanık ve Tanpınar kapsamında izaha çalışmış idik. Malumat için *yakın zamanda yayınlanacak olan* şu makalelerimize bakılabilir:

*Nietzsche'nin Metafor Algısı ve Pessimismus Kapsamında Sait Faik Abasıyanık'ın Alemdağ'ında Olup Bitenlerin Ana Hatları ile Değerlendirilmesi

*Ricoeur'nün Paradox Teorisi ve Bühler'in Gestalt'i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Abdullah Efendi'nin Rüyaları" İsimli Hikâyesi

diğerine göre bir bakımdan eşit ve diğer bakımdan eşit değildir. Geçici ikâme (Substitution) ve seçim (seleksiyon) aynı işlemin iki farklı ortaya çıkış şeklidir (Jakobson 1956/1979, 121).

Kombinasyon ve ilk operasyonun/işlemin ortaya çıkış şekillerinden biri olarak bağlam birleşim, dizimsel/syntagmatik eksen için karakterize edilmiştir. Seleksiyon ve ikinci operasyonun/ işlemin diğer bir ortaya çıkış şekli olarak *substitution* paradigmatik eksen için karakterize edilmiştir. Sanırım mesele bu noktada "her bir dilsel karaktere ait olan sistem düzeni" ile ilgilidir. Bu noktada Jakobson'un Saussure'ye başvurması doğal ki biz de bu bağlantıyı kullanacağız. Kombinasyon ve seleksiyonun bir şekilde birbirlerine karşı sınırlayıcı etkileri de olduğunu iddia eder Saussure. İlk sistem *varlık* (praesentia) içindedir; bu sistem iki veya daha fazla kısmın mutabık olunan bir sıraya birlikte dahil olmaları ile mümkün olur. Diğeri ise yokluktur (absentia). Yani mevcut bulunmayışı, potansiyel tasavvurî unsurların mutabık sıraya sokulması şeklinde nitelersek fark aşikâr olur. Mesela *mahkûm* ve *koyun* aynı anlamsal sahada değildir (12). Bunu biz zihinde bir araya getirir, anlamlandırırız. Yahut *tekne* ve *sıtmalı insan* hiçbir şekilde bağlam dışında birbirlerini çağrıştırmazlar (1). Bunlar hep "in absentia"dır. "Absentia" birbiri ile bağlantı kurduğu unsurlar arasında "potansiyel" olarak vardır; gerçekte değil. O halde *seleksiyon* (yani bu vesile ve bakış açısı ile "substitution") "kod" ile ciddi anlamda bağlantıya sahiptir. Bu birbiri ile bağlantı içinde verilen/bildirilen bir ifade içinde (yani bireysel boyutlara sahip olan kombinasyon durumunda ya kod içinde ya da ifade/bildirim veya ifadelerin birbiri ile bağlantı kurması hâlinde) vuku bulmaz.

Konuyu "dinleyicinin algısı" üstünden izah bu noktada faydalı olacaktır. Anlatan kişi merakını ifade unsurlarının (cümle, kelime, fenomen vs.) kombinasyonu ile hissettirir. Bunu yaparken (mesela bir cümle kurmuş olsun kişi) her türlü malzemelerin bir araya gelerek oluşturacağı potansiyel yapı (kod) *seçilmiş* olur. Bağlamı oluşturan unsurların her biri bir diğeri ile "yakınlık/ bitişiklik" (Kontiguität) bakımından bağlantılıdır. Buna "doğrusal ilgi" der Jakobson (*linearem Zusammenhang*). Karakterlerin *benzerliğin farklı derecelerindeki* substitution bağlantısı mevcut olduğu sürece sinonim olmağın denklığı ve zıtlığın ortak var edici çekirdeği olmaklık arasında hareket vuku bulur. Yani benzerlik ve zıtlık ilgi içindedir. Bu arada benzerlik ile de daha çok "bağlam" içindeki hareketi kastediyoruz (Jakobson 1956/1979, 121). Bu yargılardan hareketle metaforik kurgunun kombinasyon ve seleksiyon arasındaki yerinin tespiti onun derecesini (tipini) vermek bakımından kullanılabilir. Yani benzetmenin tarafları ne kadar kombinasyona aitse metaforik değer o kadar düşük; ne kadar seleksiyona aitse metaforik değer o kadar yüksektir. Bunun tespiti ile şöyle mümkündür: Evvela müşebbehi ele alıp onun çağrıştırdığı onunla doğrudan bağlantılı olan kelimeleri düşünmek iktiza eder. Mesela [insan kaynaklı] "ses" neleri çağrıştırmalı? Sesin dereceleri (çığlık, bağırma, titreme, öksürme vb.), telaffuza ait uzuvlar (dil, çene, dudak vb.), şarkı, müzik (ve müzik aletleri) hoparlör vb. "Sesi" düz bir zemin üstünde görünebilen alakalı öğeler ile doğrudan bağlamak mümkündür. Sesi

“yağmur sesi” ile bağlamak için nispeten bu alanın dışına çıkarılır. Yani “insan sesi” ile “yağmur sesi”ni yan yana getirdiğimiz vakit alakanın ne olduğunu tahmin ne kadar mümkünse değer yine o derece düşüktür (10). Onuncu misalde alakanın yumuşaklık, letafet, sakinlik telkin edici, teskin edici vb. olduğunu tahmin etmek zor değildir. O halde benzetmenin metaforik değeri düşüktür. Yani tertibat “in praesentia” içinde kurulur. Fakat secde eden insan “sütun”un alanına dahil değildir (2). Yani benzerlik fiziksel olsa da (ki makbul olan benzerliğin zihinde kurgulanmasını sağlayan terkiplerdir) kelimeler “in absentia” içinde bir araya getirilir. Bu da ilkin nazaran daha kıymetli bir metafor yapıldığı anlamına gelir.

Bu ikisi arasındaki farkın “valık” (*praesentia*) halindeki metafor örneği olan “Achill bir aslandır” ile “yokluk” (*absentia*) “halindeki metafor örneği olan “Bir aslan düşman üstüne atılıyor” örneği arasındaki farkı çağrıştırdığı aşikârdır. Bu örnek ekseninde “absentia”yı substitütif yani “değiştirilmiş” (+lık kabiliyetine haiz) olarak görebiliriz. Aslan’ın “kişi”nin yerine konmasını kastediyoruz. “Praesentia” durumunda ise bağlamsallık ön plandadır. Vech-i şebihin sağlam

somut- somut Kombinasyon	somut- soyut Kombinasyon	soyut- somut Seleksiyon	soyut- soyut Seleksiyon
-----------------------------	-----------------------------	----------------------------	----------------------------

kurgulanması ile değişecek olmakla beraber normal şartlarda metaforun kıymeti taraflar soyutlaştıkça artar. Zira analogik kıymet artar. Müşebbeh ve müşebbehün bihin somutluk- soyutluk durumuna göre “kombinasyon” yahut “seleksiyon” *temayülünü* şu şekilde özetleyebiliriz:

O halde Jakonson’un elementler arasındaki farklı koşulları kombinasyon ve seleksiyon açısından karakterize ettiğini söyleyebiliriz. Elbette “bitişiklik/yakınlık (kontiguitat) ve benzerlik” ifadelerinin yardımı ile yapar bunu. Holenstein bunu “assoziation” yani “çağrışım/ortaklık/rabita kurmak” ile ilişkilendirir. Yani “el”in çağrışım alanında neler olabilir? (13) Şüphesiz et, kemik, tırnak, damar, kan vb. bu uzvun parçalarıdır. El’i dairenin merkezi olarak düşünürsek bu kavramlar ilk halkada yer alır. Dolayısı ile burada “in absentia” içinde hareket edilmez. Metaforik kıymet yoktur, metonimik değeri vardır.

Holenstein, *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*’unda bu kombinasyon ve seleksiyon meşguliyetini çağrışımın geleneksel psikolojide hâkim olan iki formu içinde izaha yönelir. Ayrıca tasnif içinde iki bilinen şiirsel mecaz ögesinden de istifade eder. Evvela “seleksiyon” eksenini özellikleri itibarıyla kurduğu rabita bakımından benzerlik ile daha alakalıdır. Bu vesile ile daha metaforun üslup figürü ile ortak bir suret gösterir. Bu vesile ile metafor bir “şey”in, diğer bir “şey”e taşınması vesilesi ile mevzubahis olduğundan “benzerlik” bağlantı olmak özelliği ile mevzubahis olur. Kombinasyonun oluşturucu öğeleri “bitişiklik” rabitası içindedirler. Yani birbirleri ile “yakınlık”ları vardır. Ve bunlar metonimi ile

karşılaştırılabilir. Metonimide (metonymy) bir şey isminin diğeri üstüne taşınması merkeze alınır. Yani her iki öge de bir nevi birbirleri ile temas halindedirler. Holenstein, bilinen bir örnekle kısmı bitirir. "Bir bardak içtim" diyerek "Bir bardak şarap" kast edilmesi gibi (1975, 143).

Yine "afazi" durumunda olduğu gibi Jakobson dil sisteminin şartları üstündeki ters istikametli uyum üstünde durur. Yani dilin mirası (var olanı) ile dilden çıkarılanlar arasındaki hadiseye (yahut oluşuma) dikkat çeker. Malum olduğu üzere "afazi" rahatsızlığında dilin belli işlevleri yahut belli işlevsellikleri yitirilir.

Afazi'de dikkat çeken dağılıma yahut ayrışma oldukça düzenli bir zamansal işleyiş takip eder. Dilin bozulması (yahut dağılması) çocukluk dönemine ait dil edinimindeki yansıma ile kanıtlanmıştır; yani varlıksal-genetiğe tâbî dil gelişiminin tersi şeklinde bir dil gelişimi hâsıl olur (Jakobson 1956/1979, 118). Yapısalcı metotla karakterize edilen muhalefetin oryantasyonu ve çatallanmanın (dichtonomie) bu metot için favori edinilmesinin karakteristiği mutabıktır. Jakobson *motorik* (Broca-Afazi olarak da bilinen) afazi ile duyusal (Wernicke-Afazi olarak da bilinen) afazi arasındaki farkı; "benzerlik bozukluğu" ve "yakınlık (kurma)/ rabita bozukluğu" arasındaki farkta görür. Jakobson aslında "dichtonomie"yi yani "ikilik" tanımlamasını motorik ve duyusal afazi arasındaki ayırım için daha aydınlatıcı bulur. Bu durumda bilhassa kodlama ve kodu çözme becerisi sekteye uğramış olur (Jakobson 1956/1979, 123). Bu bakımdan mecaz anlamın bir katman olarak idrak edilmesindeki zorluk netlik kazanacaktır (Duman 2018a: LS 8.11.1, s.566-9).

Benzerlik kurma sorunu "bağlama uygunluğun idraki" ile de bağlantılıdır. Bu bakımdan "seleksiyon becerisinin kaybı" uygun ifade olarak karşımıza çıkar. Buna mukabil "rabita kurma/ yakınlık becerisi kaybı" ise daha ziyade temel olarak "cümle kurma becerisi" veya genel olarak ifade etmek gerekirse, basit dilsel bileşenleri karmaşık olanlara kombine etmek; bunları birleştirmek becerisi noksanlığıdır (Jakobson 1956/1979, 129).

Jakobson *metaforu* "benzerlik kurma rahatsızlığı" ile; "rabita kurma rahatsızlığını" da *metonimi* ile bağlantılı görür. Afazinin oyun türleri Jakobson'a göre sayısız ve birbirinden çok farklıdır. Ama bunların tamamı az önce zikredilen kutuplar arasında hareket eder. Her bir afazi rahatsızlığı az ya da çok evvela ya "seleksiyon ve geçici ikâme" veya "kombinasyon ve bağlam kurma becerisi" ile ilgilidir. Bu afazilerden ilk tipte benzerlik bağıntısı, ikincisinde ise rabita kurma/ bitişiklik/ yakınlık ortadan kalkar yahut hasar görür. Benzerlik hasarında *metafor*, rabita kurma hasarında ise *metonimi* kayba uğrar. Daha doğrusu bunların kurgulanması ve idraki mümkün olmaz (Jakobson 1956/1979, 133).

Metafor ve metonimi Jakobson nazarında "muhalif/zıt" tavırlara sahiptir. Bu cümlenin alt metni olarak "kombinasyon- seleksiyon" arası geçişteki siyah bölge bir *kapı* değil bir *sınır*dır. Bu kombinasyon esaslı kullanımın edebi değerinin düşük, yahut seleksiyon esaslı kullanımın edebi kıymetinin yüksek olduğu anlamına

gelmez. Sadece seleksiyon esaslı kullanım genişletilmeye ve yeniden yorumlanmaya müsait olduğu için *potansiyel olarak* edebi kıymeti fazladır. “Sevgili bir ölünün başında beklesen iki acılı insan” (3) müşebbehün bihi bu şekildedir. Bunun somut bir tasavvuru yoktur, ne demek istendiği anlaşıldığı kadar kastedilme ihtimali olanlar da akla gelir. Burada çağrıştırılan ortaklık, paylaşma, bekleme, sessizlik, kabulleniş, uysallık, huzursuzluk, karamsarlık vb. genişletilmeye gayet müsaittir; tabi bağlam elverdiği ölçüde.

Jakobson’un, dilin kutuplaşma tavrı üstüne düşündüğünü, hatta “dilini iki kutuplu yapısı”ndan bahsettiğini söyledik (Jakobson 1956/1979, 136). Hatta afazi’de bu kutuplardan birinin dışarıda bırakılması mevzubahistir (Jakobson 1956/1979, 136). Jakobson bunun için bir gelişim imkânı öngörür: Ona göre konuşma iki farklı semantik yön geliştirebilir. Konuşmanın konusu (yahut öge) hem benzerlik işlemi hem de yakınlık işlemi sayesinde/üzerinden başka bir konu yahut ögeye transfer edilebilir. İlki metaforik yol, diğeri metonimik yoldur. Zira ilki en iyi şekilde metafor ile diğeri de metonimi ile ifade bulacaktır. Afazi’de bu ikisinden biri sınırlı yahut külliye engellenmiş/işlevsiz vaziyettir. Bu sebeple Jakobson açısından afazi çalışmaları dil açısından ayrı öneme sahiptir (Jakobson 1956/1979, 133).

Metafor ve metonimi’nin açığa çıkması kaçınılmazdır aslında; zira benzerlik ve yakınlık ilgisinin en iyi şekilde ifadesi bunlar vasıtası ile olur. Zira yakınlıkları “ilişkilendirme” ve bunu metoniminin mecâzî özellikleri ile yapma dizimsel ekseninde düzenlenir.

Aslında Jakobson’un bu anlayışı Freud ile de alakalıdır. Jakobson’a göre her bir sembolik süreç metonimik ve metaforik temsiller arasında belirli bir rekabet açığa çıkarır. Denilebilir ki rüya yapısının tetkiki hayati bir meseledir/soru(n)dur; sembol ve zamansal düzen “yakınlık/rabita” üzerinden mi (Freud’un metonimik bastırma/ Verdrängung ve sinekdokik yoğunlaştırması/ Verdichtung) veya benzerlik üzerinden mi (Freud’un kimlik ve sembolizmi/ “Identifizierung” und “Symbolismus”) temelini almaktadır (Jakobson 1956/1979, 137)?

Jakobson *Traumdeutung*’un sonraki bir basımını kullanır (9. baskı). İlk baskıya karşın bu metinde daha gelişmiş bir ölçüde daha kapsamlı bir “rüyalarda sembol” bakışı edinebilmiştir. Yani ilk ham “sembol” bakışı yerine kısmen Freud’un öğrencilerince ve kısmen de kendi inisiyatifi ile inkişaf etmiş bir bölümle muhatap olmuştur. Rüyaların sembolik anlamlarının yorumlanması ilk baskıda reddedilmiş idi; “Chiffirir- metodu” en azından şüphe içinde idi.¹¹

Yukarıdaki başlıktaki gibi eğer “sıkıştırma/yoğunlaşma” sinekdokik olarak ifade edildi ise ve benzerlik yerine “bitişiklik/ yakınlık” ile bağlantı kuruldu ise ve

¹¹ Şifreleme Metodu: Yaklaşım temelde farklıdır. Buna göre rüya bir bütün değildir; bilakis tek parçaların birleşimidir. Bir rüya bir araya getirilmiş, yığılmış parçaların oluşturduğu psikik yapı gibidir ona göre (s.108) Temel unsur/ leitmotiv daima “ulaşılmak istenen istek”tir. Rüya daima bastırılan, açığa çıkması engellenen “arzu”nun suret bulması, bir nevi cismaniyet kazanmasıdır (s.166) Rüya aynı gün yaşananlar ile bağlantılıdır. Rüya öncesini de kavrayabilir; çoğunlukla çocukluk tecrübelerine döner (Freud 1999).

eğer benzerlik kimlik ve sembol kısmı ile ilişkilendirildi ise o zaman "rüya işi"nin tasavvur olunan anını tanımlamak/anımsamak zor olur. Tekrar hatırlatmakta fayda var. "Sembolize ediş" eski zamanlarında Freud için pek bir şey ifade etmemektedir. Jakobson'un belirttiği "sıkıştırma/ yoğunlaştırma" ise "rüya işi"nin bir âmidir. "Bastırma(/Verdrängung)" ve "kimlik (/Identifizierung)"; "savunma mekanizması" (Abwehrmechanismen) ile ilgilidir.

Başka bir bakışla değerlendirmek yahut ele almak gerekirse Freud'un bilinçsizlik ve bilinç ötesi arasında ortaya koyduğu ayırım öne çıkar. Bunu biraz terimleri de açarak izah edersek faydalı olacaktır. Öncelikle "yoğunlaşma" (Verdichtung) ve "kaydırma" (Verschiebung) şeklini alan mantıksız düşünce "primärprozeß"e bakılmalıdır. Takriben "bilinçsiz ruhsal yaşam" olarak izahını özetleyebileceğimiz terim "Lustprinzip"e göre işler. Yani ihtiyaç esasına göre belli öncüllerimiz vardır ki bunlar "temel" kabul edilir. Bu husus "Traumdeutung"un son bölümünde izah edilir. Bunun aksi ise "sekundärprozeß"tir; yani bir nevi birincil ve ikincil süreçten daha bilinç ve bilinç ötesi arasında durandır bu. "Primärprozeß" erken çocuklukta teşekkül eder, bir nevi limitini doldurur. Sonra rüyalarda, fantezilerde veya kurulan hayallerde kendisine tesadüf olunur (Peters 1984, 424). Psikik enerji (Libido aslında) bu ilksel süreci bir tasavvurdan diğerine aktarır. Ama "sekundärprozeß"te "sansür" daha etkilidir. Gerçek hayatın savunma mekanizmaları bu işleyişi sınırlar. Hülasa etmek gerekirse "primär" haz ilkesi ile örtüşür. Bunlardan "sekundär", dizimsel ve paratigmik'in karşısında imiş gibi hesaplanır. O halde "sıkıştırma/kaydırma" ve dizimin iki yönü adına "Paradigma/Syntagma" algılanan benzerlik üzerinden biri diğerine farklı reaksiyon gösterebilirler. Yani (veya zira) metafor-metonimi çifti arabuluculuk rolü üstlenebilir.

Sonuç

Bir edebi bütünün tetkikinde hakikat ve mecaz ayrımı ancak metaforik değerlendirme ile sarahat kazanır. Müşebbeh ve müşebbehün bih işaretlerine göre takip edilmesi gereken bu yolda Freud'un rüya için öngördüğü dört kademeli analiz yöntemi oldukça kestirme bir istikamet verir: (1) Öncelikle rüyanın düşünsel yönü ile içeriğini mukayese eden kişi ilk etapta fark edecektir ki (yani açıkça idrak edileceği üzere) burada mükemmel bir sıkıştırma işi yapılmıştır. Rüya düşüncelerin kapsamı ve zenginliği ile mukayese edildiğinde daha özlü, fakir ve kıttır. Rüya bir yarım sayfayı ancak doldurabilecekken analizi (rüyanın fikrinsel yönünün tahlili) altı, sekiz, on iki kat fazla bir alana ihtiyaç duyar. Metafor da bu esasa dayanır. Bir kişiyi "köpek" olarak nitelemekle ile atfedilen hakaret uzun uzun açıklanabilir cinstendir. (2) Yer değiştirme anı da gerçek kaynaklıdır. Freud'a göre "ne" rüyanın içeriğinde belirgin biçimde oluşturucu element olarak görev yapıyorsa, "düşünce" kısmında hiçbir şekilde aynı rolü üstlenemez. Aksi halde sadık bir hayvan olan köpeğin hakaret olarak kullanımını izah edemeyiz. Ne metaforik sahaya girdi ise hakikat ile tüm bağları kopar ve yeni bir gerçeklik değeri kazanır. Zira öge metnin dünyasına itildiklerinde gerçeklik değerlerini ne kadar yitirirlerse o kadar kıymetli olurlar. (3)

Freud'un "tasavvur olunabilirliğin değerlendirilmesi/ dikkate alınması" ile kapsama aldığı şey son derece yüksek derecede "görselliğe/ imajinel yapıya" sahip rüyalar. Daha kestirme bir ifade ile söylemek gerekirse tasavvur olunabilirliğin "bedel"i; rüyanın somutluk kazanmak için ödeyeceği haraç gibidir. Bu aşamada muvaffak olunsun olunmasın kullanılan metaforun görsellik değeri ele alınır. (4) Son olarak "ikincil" işlemler ele alınır. Bu durumu bir rüya hâli tasviri ile netleştirir Freud. Rüya da şaşırtan, öfkeliendiren, karşı olunan yani rüyanın içinde bizzat rüyaya karşı olan biçiminde nitelenir. Rüya içindeki bu eleştiri akımları çoğunlukla rüyanın muhtevasına mugayir sayılmaz. Bilakis rüya materyallerinin edinilmiş ve uygun biçimde kullanılan parçalarıdır (Freud 1900, 268). Tam bu noktada *söylemek* ve *kast etmek* arasındaki fark devreye girer. Bunun sağlaması ise özelliklerin azaltılması, eksiltilmesidir. "Sıtmalı gibi titremek" misalinde olduğu gibi. Sıtma yüksek ateş, terleme, hızlı nabız, baş ağrısı, eklem ağrıları gibi başka alametlere de sahip olsa da sadece en belirgin özellik alınmış ve atfedilmiştir. Aynı şekilde *aslan* leş yiyen, pis, kalleş, insafsız ve iç güdüleri ile hareket eden bir hayvan olmasına rağmen sadece "cesaret" için namzet addedilir. Şu hâlde kendisine benzetilen ziyadesi ile yanıltıcı olacağı için vech-i şebehe odaklanmak en akıllıcadır ki Sabahattin Ali'nin başarisının sırrı da kanaatimizce budur.

Rüya fikrinin dördüncü anında rüya saçmalık suretindeki görüntüyü ve tutarsızlığı kaybeder. Anlaşılabilir bir deneyim modeline yaklaşır. Yani rüya Freud'a göre kendi içinde görenin "lehine" bir tavra bürünmeye çalışır. Aynı şekilde ne kadar garip, alışılmadık, mantıksız yahut rahatsız edici olsa da metaforik atfı anlamlı bir sahaya çekmeye çalışırız. Aksi halde sesin yağmurun gürültüsü kadar (10) hafif olması imkansızdır.

Kombinasyon ve seleksiyon ise neticeye varmak için ayrımı pekiştirici niteliktedir. Aynı anlam sahasına ait kelimelerin metafor yapma eğilimi azdır, yapsalar bile kıymetleri nadiren yüksek olacaktır. Bu tür birleşimlere *kombinasyon* denir. Ancak kelime çok farklı bir anlam sahasından getirilmiş ve benzerlik kurulmuş ise (*seleksiyon*) sonuç o oranda okuru oyna dahil edici, yoruma müsait ve bilmecevari olacaktır. Pantolon ve insan ayrı sahalara ait kelimelerdir. Bir kişinin "pantolonlu bulut"a teşbihi bu nevidendir:

İster misiniz

ten kudurtsun beni,

- ve gök gibi, renk değiştirerek ansızın -

ister misiniz

öylesine yumuşayım, sevecen olayım ki öylesine

hani, erkek değil de, pantolonlu bir bulut desinler bu!

(Mayakovski: "Pantolonlu Bulut", çev: Atal Behramoğlu)

İsti'âre ve teşbih arasındaki geçiş ile de sağlaştıran gösteren ve gösterilen

düzeninin tesis edilmesinin ardından metaforik kıymet daha net tartışılabilir: Tip-A: Masif Metaforlar/ Massive Metaphern: Poetik kıymetleri yüksektir. Okur yahut muhatap bunlardan edebî, estetik bir tat alır. Çabucak kavranmazlar. Kısa bir şekilde akla gelecek yakın anlamlıları yahut kolayca yerine konabilecek eş değerlileri yoktur. Metaforik arka plan hazır değildir; verilmemiştir. Bunlar basit "mecâz"lar değildir; deyimsele değildirler, banal değildirler, klişe değildirler. Semantik bir değer taşırlar. Az ya da çok mübalağa ve benzerlik (teşbîh) taşırlar. Banallik yahut sıradanlık sınırına taşınmaları zaman ile alakalıdır; kullanıla kullanıla biçim, form ve tip değiştirmeleri normaldir. Esas ve ideal form budur. Bunlara "saf metafor" veya "aktif" metafor da denebilir. Tip-B: Zayıf Metaforlar/ Schwache Metaphern: Şiirsel kıymetleri düşüktür. Okur yahut muhatap ya az miktarda edebî tat alır; yahut hiç almaz. Çabucak kavranırlar, yerlerine konacak kelime yahut ifadeler mevcuttur, ki bunları tasavvur uzun sürmez. Bunlar basit mecâzlardır, deyimsele olabilirler. Banal, sıradan, bayağı ve klişe olma eğilimindedirler. Mübalağa tesiri pek hissedilmez. Bunlara "sözde metafor", "sahte metafor" ve "uykudaki metaforlar" denebilir. Tip-C: Klişe veya Ölü Metaforlar/ Klischeehafte Oder Tote Metaphern: Hiçbir poetik değer taşımazlar. Okur yahut muhatap hiçbir şekilde metaforik tesiri hissetmez. Çok sık kullanılırlar, herkes tarafından bilinirler; öyle ki küçük çocuklar tarafından bile kullanılabilirler. Deyimseldirler, kalıplaşmış ifadelerdir çoğu. Bu tipteki bir metaforu belirlemenin en kestirme yolu (deyim kalıbı dışında) kelimenin kontext'ten bağımsız olarak da atıfta bulunabilmesidir. Yani "aslan metaforu" dendiğinde "aslan" kelimesi bir cümle içinde kullanılmasına gerek olmadan zaten peşinen ve hiçbir hayal gücü, idrak, tasavvur kabiliyeti gerektirmeden "cesaret"i ifade ediyorsa o vakit kelime bu gruba girer. Bunlar banal, basit, sıradan, bayağı ve klişedirler. Mübalağa tesiri hissedilmez. Bunlara "ölü metafor", "donmuş metafor", "klişe metafor" veya "soyu tükenmiş metaforlar" da denir (Duman 2018a, LT 1.3, s.623-4).

Kaynakça

- Ali, S. (1947), Sırça Köşk- Masallar, Hikâyeler. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cavell, M. (1986), "Metaphor, Dreamwork and Irrationality". In: LePore, Ernest (ed.) (1986): Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson, Oxford: Blackwell, 495-507.
- Chomsky, N. (1969), Aspekte der Syntax-Theorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Chomsky, N. (1986), Knowledge of Language. Its Nature, Origin and Use. New York: Praeger.
- Duman, M. A. (2018a), Von der Rhetorik zum belâgat, vom mecâz zur Metapher (Die Suche nach einer terminologischen Äquivalenz zum Begriff Der Metapher im Türkischen durch Vergleich von Rhetorik und belâgat). Berlin: Logos Verlag.

- Duman, M. A. (2018b), *Lacan'ın Metafor Anlayışı*. Gece Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (1999), *Gesammelte Werke*. 2. Band, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch-Verlag (Erstauflage 1942, zugrunde liegt die 8. veränderte Auflage von 1930)
- Freud, S. (1900), *Die Traumdeutung*. Wien: Deuticke.
- Holenstein, E. (1975), *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Jaffe, S. (1980/1990), "Freud als Rhetoriker. ‚Elocutio‘ und die Traumarbeit". In: Kopperschmidt, Josef (ed.) (1990). *Rhetorik*. Zwei Bände. Erster Band: *Rhetorik als Texttheorie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 363-384.
- Jakobson, R. (1956/ 1996), "Der Doppelcharakter der Sprache und die Polarität zwischen Metaphorik und Metonymik", in Haverkamp, S.163-174. (1956/ 1980). "Two aspects of language and two types of aphasic disturbances". In: Ders. (1971). 239-259.(Deutsch:) (1979). "Zwei Seiten der Sprache und zwei Typen aphatischer Störungen". In: *Aufsätze zur Linguistik und Poetik*, Frankfurt a.M: Ullstein, S.117-141. (1980). "Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances", *Fundamentals of Language*, Mouton Publishers. Jakobson, Roman (1957): "Shifters, verbal categories, and the russian verb". In: Ders. (1971). 130-147. (1974). "Verschieber, Verbkategorien und das russische Verb", in: *Form und Sinn*. Sprachwissenschaftliche Betrachtungen. München: Fink, S.35-54.
- Jakobson, R. (1971), *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague: Mouton.
- Jakobson, R. ve Pomorska, K. (1982), *Poesie und Grammatik*. Dialoge. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Kittay, E. F. (1987), *Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Clarendon Press, Oxford.
- Lausberg, H. (1960/1991), *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München: Max Hueber.
- Peters, U. H. (1984), *Wörterbuch der Psychiatrie und medizinischen Psychologie*. München: Urban & Schwarzenberg.
- Quintilian (2011), *Institute Oratore / Ausbildung des Redners*, Zwölf Bücher. Hg und Üb. H. Rahn, Lat./ Deut., 5. Aufl, Darmstadt: WGB.
- Rolf, E. (2005), *Metaphertheorien*. Typologie. Darstellung. Bibliographie. Berlin/New York: de Gruyter.